

A PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉG HATÁSFOKÁNAK JAVÍTÁSA A PSZICHOLÓGIA SEGÍTSÉGÉVEL

Hermann Alice:

A rendkívül gazdag, a pszichológia számos területére egy-egy reflektorfényt vető tanulmány mélyebb tartalmi elemzésére nem vállalkozhatunk, a bírálat a tanulmányt annak funkciója oldaláról igyekszik megközelíteni.

Az ilyen, a neveléslelektan hatékonyságát a pedagógusok felé demonstráló munkának három célkitűzése lehet: elhatárolhatja a tudomány alkalmazási területét, és ezzel egyben megadhatja annak strukturális felépítését; demonstratív példákon igazolhatja a pedagógiának nyújtott tényleges segítséget; végül, a kérdést a jelen helyzet szemszögéből tárgyalva, kimutathatja a dialektikus materialista lélektan helyét és feladatait a szocialista pedagógiával kapcsolatban.

LÉNÁRD tanulmánya szerintünk legértékesebb a harmadik — nem összefüggően kifejtett, de az egész munkát átszövő — területen. A pedagógia primátusát leszögezõ helykijelölés, a dialektikus materialista lélektan elhatárolása az idealista lélektantól nagyban hozzájárulhat az elvi alapkérdések tisztázásához. (Az elhatárolás kérdésében legfeljebb az a kritikai megjegyzésünk, hogy LÉNÁRD „az” idealista pszichológiáról beszélve, úgy tünteti fel, mintha egyetlen irányzat az idealista szemlélet összes jegyeit magán viselné: helyesebb és hasznosabb annak kimutatása volna, hogy a már az idealista filozófia részéről is túlhaladott szolipszista elméleten túl, milyen különbözõ, sokszor rejtett idealista vonásokat mutatnak az egyes pszichológiai irányzatok.) Igen érdekes a pedagógiai tevékenység dialektikájának kimutatása egyes ellentéppárokon keresztül: közösségi követelmények és egyéni jellegzetességek szem elõtt tartása, képességek tudomásul vétele és fejlesztésük célkitűzése, a „kevesebb idõ alatt többet” elve, az életkori sajátosságok és a nevelhetõségbe vetett hit (ez utóbbi kevésbé szerencsés, az életkori sajátosságok figyelembevételre nem áll ellentétben a nevelhetõségbe vetett hittel, legfeljebb a fejlõdési szakaszok határainak fellazításával, a fejlõdés céltudatos serkentésével). A dialektikus ellentéppárok közé önként sorakozik a spontaneitás és a vezetettség fõleg az óvodai nevelésben rendkívül fontos kölcsönhatása. — Igen aktuálisan egészíti ki LÉNÁRD tanulmányát a LEONTYEV—GALPERIN—ELKONYIN-cikk rövid összefoglalása a pszichológia szerepérõl az iskolareform megvalósításában. Véleményünk szerint, az ilyen irányú vizsgálatokat nálunk rendkívül aktuálissá és hálássá tenné az a körülmény, hogy egyelõre, a termelõmunka teljes bevezetéséig, még volna összehasonlítási alap a párhuzamos vizsgálatok számára.

A második feladatot — a neveléslelektan téma-kijelölésének és szerkezeti felépítése bemutatásának feladatát — véleményünk szerint LÉNÁRD kevésbé jól oldja meg. Azáltal, hogy a demonstrált területek felsorakoztatása a pszichológia szerkezeti felépítését követi (megismerési tevékenység, cselekvés, személyiség), a szerzõ egyrészt azzal az általa is igen határozottan leszögezett elvvel kerül ellentétbe, hogy a pszichológia segítése a pedagógiai célkitűzésnek van alárendelve és nem megfordítva, másrészt a demonstráció a pedagógusok felé sem sikerülhet oly meggyõzõ erõvel, mintha a pedagógia felépítését követve, a pedagógiai helyzeteket venné kiindulási pontul. (L. erre vonatkozóan KELEMEN László cikkét a Ped. Szemle 1959. 2. számában.)

A tanulmány harmadik feladatát — a példák meggyõzõ erejét — tekintve a megoldás ugyancsak nem mindenhol szerencsés. Túl azon, hogy az érzelmi területet, sajnálatos módon, csak egy bekezdés képviseli, a megismerõ tevékenységre hozott példáknál rendkívül hiányzik az alkalmazási terület megnevezése. Sokkal többet jelentene, ha LÉNÁRD igen jelentõs gondolkodáslelektani vizsgálatait itt annak a kifejtésével egészítené ki, hogy milyen gondolkodási mûveletek milyen pedagógiai feladatokkal kapcsolatban, milyen tantárgyakon belül fejleszthetõk, ill. megfordítva, hogy milyen tartalmak, milyen

tantárgyak milyen gondolkodási műveletek fejlesztését követelik meg. A cselekvésre hozott példa — a tanuló, aki azért tudja helyesen kijavítani dolgozatát, mert az igazgató ujjával rámutat annak minden egyes szavára — ugyancsak nem eléggé győz meg arról, hogy a hiba itt egy „cselekvésnek” — a frakcionált ellenőrzés megtanításának — az elmulasztásából fakadt. A jelenség ennél bonyolultabb, az erkölcsi fejlődés foka (akkor is teljesíteni a feladatot, ha a tekintély-személy nincs jelen), a tanulók aspiráció-szintje, kitartása szerepelnek benne. Igen jó viszont a tanulók személyiségéről szóló fejezet, sok segítséget nyújthatnak a LÉNÁRD által összeállított megítélési szempontok.

Elgondolkodtató LÉNÁRD álláspontja az életkori sajátosságok tárgyában. Tiltakozása az ellen, hogy a megismerő tevékenység bizonyos megnyilvánulásait egyes élet-

korokhoz kötve fejlesszék, elfogadható, ha LÉNÁRD a minden irányú fejlesztés elmulasztása ellen tiltakozik; viszont kétségtelen, hogy egyes életkorok egyes pszichikus tevékenységek optimális fejlesztésére adnak alkalmat, s ennek elmulasztása igen végzetes következményekkel járhat.

Meg kell emlékeznünk azokról a fogalmi tisztázásokról is, amelyeket LÉNÁRD a kérdések tartalmi tárgyalása elé bocsát. Ezek közül, véleményünk szerint, igen szerencsés a „hatásfok” fogalmának bevezetése (a tanár teljesítménye csak a tanulók teljesítményével együttesen vethető vizsgálat alá): kitűnő alapállást nyújt a teljesítmény kritikai és önkritikai megítéléséhez.

A pszichológiai szemlélet tisztázásáról már beszéltünk (materialista és idealista lélektan elhatárolása); itt igen hasznos a pedológia és a teszt-kérdés elvi tisztázása. Kár, hogy LÉNÁRD nem szentel néhány sort a teszt fogalmi elhatárolásának a kísérletől és a felméréstől, és főleg, hogy nem említ olyan területeket, ahol pedagógiai felhasználása elfogadható vagy éppenséggel kívánatos.

Nem tudunk teljesen egyetérteni a „pedagógiai tevékenység” fogalmának bevezetésével az „oktató-nevelő munka” helyett. LÉNÁRD ettől a régi terminushoz tapadó hibás szemléletnek — a pedagógiai tevékenység egyoldalúságának — a lehántását várja. Ez valóban kívánatos lenne, de véleményünk szerint az új terminus sem szuggerálja erősebben a tevékenység kétoldalú, tanárból és tanulóból kiinduló voltát. Emellett kérdés, hogy vajon a „tevékenység” nem szuggerálja-e a „közvetlen tevékenység” kizárólagosságát, holott a pedagógiai szituáció, a pedagógiai atmoszféra, a pedagógus eszménykép-alkotásra alkalmas személyisége, (ha végső soron tevékenység-láncolatokra vezethetők is vissza) nem közvetlen tevékenységek, és mégis erős részük van a pedagógiai ráhatásban.

Mindent összegezve, LÉNÁRD tanulmánya, a felsorolt meggondolások ellenére is, igen hasznos, sok gondolatot ébresztő munka.

Zibolen Endre :

LÉNÁRD Ferenc tanulmánya kiválóan reprezentálja pedagógiai szemléletünknek azt a gazdagodását, amely az utóbbi években a pedagógiai pszichológiai munka gyümölcseként mintegy szemünk előtt ért be. A szerzőnek ebben személy szerint is jelentős érdemei vannak. Ez az írása is hivatott eszköz az elért eredmények tudatosítására, mennél szélesebb körökben való elterjesztésére és a további termékeny munka megalapozására.

Felhasználásomban azonban nem annyira magával a tanulmányban foglaltakkal kívánok foglalkozni, hanem ezekre a további feladatokra szeretnék utalni. Mintegy arról kívánok néhány szót szólni, aminek a tanulmány után következnie kell.

A szerző álláspontjával összhangban magam is úgy vélem, hogy az általa javasolt „pedagógiai tevékenység” fogalma tágabb körű, mint a szorosan vett pszichés folyamatoké. Márpedig — ez a tanulmány is bizonyosság reá — a szűkebb fogalom keretei között nem lehet maradéktalanul megvilágítani a tágabbat. HERMANN Alice elvtársnő referátumában azt a kívánságát fejezte ki, hogy a pedagógiai pszichológia mondanivalóját célszerűbb lenne a pedagógia kategóriarendszerében tárgyalni. Ehhez a követelményhez a magam részéről nem ragaszkodnék. Azt azonban kívánatosnak tartanám, hogy a pedagógiai pszichológia szemléletében mindenkor kitapinthatóan jelen legyenek a pedagógiai kategóriák.

A kérdést a most vitatott tanulmány két helyével szeretném szemléltetni. Úgy vélem, ezek azt bizonyítják, hogy ez a követelmény — ez idő szerint legalább — nem érvényesül még maradéktalanul. A tanulmánykötet 224. lapján azt olvassuk: „A peda-

gógiai tevékenységnek... két szereplője van: a pedagógus és az osztályközösség." A 262. lapon viszont ez áll: „A pedagógiai tevékenység két főszereplője a pedagógus és a tanuló.”

Nem kétséges, hogy a pszichológia törvényszerűségeinek figyelembevétele így is, úgy is alkalmas a pedagógiai tevékenység hatásfokának emelésére. Nevelőink számára azonban egészen más elvi és gyakorlati konzekvenciák fakadnak, ha az egyik és a másik koncepciót fogadjuk el kiindulásul.

Vagy még egy példa.

LÉNÁRD Ferenc tanulmányának néhány legfontosabb megállapítását foglalta össze a *Köznevelés* ez évi 18. számában „A tanévnyitó utasítás és a tanítási óra” címmel. A tanévnyitó utasításról valóban van szó benne, a tanítási óráról azonban — bár a szerző két ízben is leszögezi, hogy arról beszél — nincsen. Illetve pusztán annyi, hogy egy helyütt kifogásolja az órák gyakran tapasztalható helytelen beosztását. (Hogy ti. gyakran nagyobbik felük számonkéréssel telik el.)

Hangsúlyozni szeretném, hogy a kifogással teljesen egyetértek, valamint azt is, hogy a cikkben kiemelt pszichológiai tudnivalók terjesztését, főként pedig a gyakorlatban való érvényesítésüket rendkívül fontosnak és igen sürgősnek érzem. Észrevételem arra vonatkozik csupán, hogy ehhez konkrétabb, az oktatás és nevelés aprómunkájához jóval közelebb álló tájékoztatásra van szükség a pedagógiai pszichológia művelői részéről.

A gyakorlat munkásaitól a pszichológia útmutatásainak követését csak addig a pontig lehet ugyanis számonkérni, ameddig a kezükbe adott vagy a számukra hozzáférhető kalauz valószínűleg megvilágítja az utat. Ott, ahol ez még hiányzik, úgysem lesz eredményes a még oly sürgető kiegészítés sem.

Egyetértek tehát a szerzővel, hogy a munkára mozgósítani, az érdeklődést felkelteni, az egyéni kezdeményezést, kísérletezést bátorítani kell. Legfőképpen azonban széleskörű és intenzív kutatómunkára van szükség. Ehhez valóban gazdag programot nyújt LÉNÁRD Ferenc tanulmánya. Mindenekelőtt ebben látom nagy jelentőségét

Szarka József :

A tanulmányt rendkívül gondolatgazdagnak tartja, külön érdeme a kifejtés egyszerűsége és világossága, a stílus könnyedsége. A szerző ezt a célt tűzte maga elé: „Az volt a célunk, hogy összegyűjtsük azokat a főbb problémákat, amelyek megoldása pszichológiai megközelítést is igényel.” (I. m. 265. l.) Elmondható, hogy LÉNÁRD Ferenc vállalását nemcsak teljesítette, hanem többet is nyújtott ennél. Ugyanis nemcsak összegyűjtötte

a problémákat, hanem elemzésüket is adja, s megoldásukra több hasznos javaslatot tesz. A tanulmánynak a gondolatgazdagságból fakadó pozitívumai bizonyos fogyatékoságokat is előidézték. Nevezetesen azt, hogy a szerző helyenként voltaképpen csak átfut az érintett kérdéseken.

A hozzászóló ezután néhány részletkérdéssel kapcsolatban mondta el észrevételeit. Megjegyezte például, hogy a karmesternélküli zenekart nem tartja ideális alakulatnak, s a hasonlatnak a pedagógus és a gyermekközösség viszonyára való átvitele nem szerencsés. (224. l.) A gondolkodási műveletek ismertetését a maga részéről feleslegesnek tartja. Problematikus számára, hogy az ismeretekhez kapcsolódó jártasságok és készségek a megismerési szférához tartoznak-e kizárólagosan? (267. l.)

Bakonyi Pál :

LÉNÁRD Ferenc tanulmányához nem mint bíráló, hanem kicsit mint érdekelt fél szólok hozzá. HERMANNÉ elvtársnő említette, hogy az anyag, a tanulmány propagandisztikus jellegű. Ez valóban így van, és ez semmiképpen nem csökkenti értékét, de különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy LÉNÁRD Ferenc tanulmánya a pedagógusok továbbképzése során érlelődött, fejlődött. Ezért érzem magamat magam is felelősnek a tanulmányért, amelyet sokszorosítva a KPTI kiadott: valamennyi középiskola megkapta, és ezen kívül is sok helyre eljutott. A tanulmány főgondolatait LÉNÁRD elvtárs több alkalommal előadta Intézetünkben, pl. a művelődésügyi osztályok vezetőinek. Mondanivalóival tehát egyetértek, azokat többször megvitattuk.

Egy kérdésben mégis kifejezem egyetértésemet HERMANNÉ elvtársnővel. Ez az újszerű szóhasználat úgye. Helyes törekvés vezet LÉNÁRD Ferenct amikor tisztá

nológiát akar használni, amelyhez semmi téves nem tapad. Nem hiszem azonban, hogy új terminusok bevezetése megoldja ezt a problémát. Sőt talán méginkább zavart kelt; a tájékozatlan olvasó nem érti, hogy most ugyanezen fogalomra használ-e más kifejezést, vagy más fogalomról van-e szó. A magam részéről nem vagyok híve a sok új szónak, kifejezésnek — inkább a mögöttük levő tartalmat kell szívósan tisztáznunk.

Kiss Árpád:

Az a tény, hogy a pedagógia az emberrel foglalkozik, kikerülhetetlenné teszi azt, hogy a pedagógus a pszichológia eredményeinek ismeretében járjon el. A pszichológus pedig igen gyakran von le olyan következtetést, amely pontos elhatárolás esetén a pedagógia körébe esik.

Ilyenfajta határsértés nemcsak a pedagógia és a pszichológia között gyakori. Államférfi, orvos, író társadalomtudós, statisztikus, filozófus, közgazdász, általában mindenki aki az emberrel valamilyen vonatkozásban foglalkozik, tehet pedagógiai megállapítást. A megállapítást nem is ászserint kell figyelembe venni, hogy kitől származik, hanem hogy érvényes-e?

A viszony kérdése a pedagógia és az emberrel való foglalkozás egyéb területei között a *pedagógiai rendszeren belül* merül fel, és nincs kétség abban, hogy itt a pedagógiai célok és feladatok döntenek arról, hogy mit és milyen feltételezéssel vagy igényvel alkalmazunk az emberi megismerés tényeiből.

Ez a viszony a pedagógiai gyakorlatban mindig így is fejeződött ki, és ma már az elmélet terén is általánosul.

A szóhasználatban ez úgy jelentkezik, hogy a pedagógiai pszichológia mellett, sokszor a helyett, mind gyakoribb a pszichopedagógia megkülönböztetés, amelynél az összetétel maga mutatja a pedagógiának való alárendeltséget.

Érett tudományos szemléletnek a feladatok közös, sok oldalról ellenőrzöten helyes megoldására kell törekednie.

Lénárd Ferenc:

Úgy látja, hogy a vitában felbukkant szempontok áttanulmányozása komoly segítséget jelent számára a további neveléslélektani munkák megírásában. Tekintettel arra, hogy tanulmányát kb. két évvel ezelőtt írta meg, maga is abban a helyzetben van, hogy objektívan tudja szemlélni írását és így maga is hozzá tud járulni a kritikákhoz. Ezután felsorolta azokat a hiányosságokat, amelyeket most tanulmányának újra elolvasása alkalmával állapított meg. Ezek a következők: tanulmánya nem foglalkozik részletesebben a cselekvés neveléslélektani törvényszerűségeivel, különösen nem a megismerés és cselekvés egységének megvalósításával a pedagógus munkájában; a tanulmány nem tisztázza megfelelő módon a képesség fogalmát, különösen nem a képességek kialakítása, formálása tekintetében; a tanulmány nem foglalkozott a túlterhelés kérdésével, holott ez napjaink pedagógiájának eleven problémája, és a pszichológia oldaláról ebben a kérdésben is segítséget kellene nyújtani; nem szerepelt a tanulmányban a tehetség problémája, holott ennek a kérdésnek marxista megközelítése a neveléslélektani problematikában elengedhetetlen; hiányzik a tanulmányból annak a kérdésnek a tisztázása is hogy a pszichológia milyen szerepet játszik a nevelési és oktatási módszerek kialakításában; hiányossága a tanulmánynak többek között az is, hogy nem foglalkozik részletesebben az osztályközösségek kialakításának pszichológiai feltételeivel, a diákokthoni nevelő-
oktató munka pszichológiai sajátosságaival és a felnőttoktatás aktuális kérdéseivel.

LÉNÁRD ezután áttért a vitában felbukkanó kérdések megválaszolására:

HERMANN Alice bírálataival kapcsolatban megjegyzi, hogy a bíráló által bemutatott három cél tulajdonképpen nem három, hanem egy. Annak a kérdésnek részletes megvitására, hogy a neveléslélektan milyen szerepet tölt be a pedagógia és a pszichológia viszonyában LÉNÁRD országos méretű vitát javasol, amelyet az MTA Pedagógiai Bizottsága és az MTA Pszichológiai Bizottsága vagy ez utóbbinak Neveléslélektani Albizottsága rendezne meg. Tanulmányának célja az volt, hogy rámutasson a pszichológia hatékonyságára a pedagógiai munkában, és nem az volt, hogy a pedagógia és pszichológia kapcsolatának elvi kérdéseit tisztázza. Ez utóbbi egy egészen más jellegű tanulmánynak lehetne

a feladata. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy ilyen tárgyú tanulmányra igen nagy szükség van. HERMANN Alice bírálatainak azt a megjegyzését, hogy az idealista pszichológiát úgy tünteti fel, mintha egyetlen irányzat az idealista szemlélet összes jegyeit magán viselné, tanulmánya félreértésének tartja. Ha az egyes idealista jegyeket betegségekhez hasonlítjuk, korántsem szükségeszerű, hogy az egyik vagy másik idealista pszichológiai irányzat az összes betegségekben szenved, lehetséges, hogy egy vagy két, vagy három betegséget hordoz magában. Számunkra már egy betegségnek, azaz egy jegynek a felismerése is fontos. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy tanulmányának nem az volt a célja, hogy a mai pszichológiai irányzatokat elemezze és bírálja. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy erre is igen nagy szükség van, de valamely más tanulmány keretében lehetséges csak ennek a feladatnak eleget tenni. HERMANN Alice bírálataiban felmerült az a vélemény, hogy a tanulók életkori sajátosságainak figyelembe vétele nem áll ellentétben a nevelhetőségbe vetett hittel. LÉNÁRD szerint ez a vélemény helyes is meg nem is. Ha az életkori sajátosságokat metafizikusan értelmezzük, akkor ezzel egyúttal lemondunk a nevelhetőségről abban az optimista megfogalmazásban, amely a szocialista pedagógiát jellemzi. Ha ellenben az életkori sajátosságoknak olyan differenciált tartalmat tulajdonítunk, amelyet maga LÉNÁRD is megfogalmazott a gondolkodási műveletekkel kapcsolatban, akkor ez tág teret nyit a nevelhetőség számára. HERMANN Alice-nak azt az ellenvetését, hogy a tanulmány a pszichológia szerkezeti felépítését követi, LÉNÁRD két okból nem fogadja el. Az egyik ok azzal jellemezhető, hogy a tanulmány szerkezete nem kongruens a pszichológia tudományának a szerkezetével. Ezt igazolja azzal, hogy az első fejezet a pedagógiai tevékenységről, a második a pedagógiai tevékenység hatásfokáról, a hatodik a tanulók személyiségéről, a hetedik a tanulók teljesítményének megállapításáról, a nyolcadik a pedagógus személyiségéről és végül az utolsó az iskolareformról szól. A harmadik fejezet az elvi pszichológiai álláspontot mutatja be. Marad „pszichológiagyánús” szerkezetnek a negyedik és az ötödik fejezet. Tekintettel arra, hogy az egyik fejezet a megismeréssel, a másik a cselekvéssel foglalkozik, e két fejezet alapján nem állapítható meg a pszichológia szerkezeti felépítésének a követése. A másik ok pedig, amely miatt LÉNÁRD nem tartaná károsnak a pszichológia szerkezetének a követését azt, hogy erre egy olyan tanulmány, amely a pszichológia segítségét van hivatva ismertetni a pedagógiai munkában, minden nagyobb veszély nélkül lehetőséget nyújt. Egészen más kérdés természetesen egy neveléslélektani problematika bemutatása. A bíráló azt a részt LÉNÁRD elfogadta, hogy a példák bemutatása hiányzik a megismerő tevékenységről szóló fejezetben, továbbá azt, hogy a közölt példák további magyarázatra szorulnak a cselekvésről szóló részben. LÉNÁRD azt is elfogadta, hogy a tesztek bővebben kellett volna írni. Valóban szükséges ezzel a kérdéssel behatósabban foglalkozni. Végül HERMANN Alice-nak utolsó bíráló megjegyzésével kapcsolatban LÉNÁRDnak az volt a véleménye, hogy azért tart ki a pedagógiai tevékenység elnevezés mellett, mert úgy látja, hogy a pedagógiai problémák megoldásában a pszichológia a legtöbb segítséget abban az esetben adhatja, ha mind a pedagógusi, mind a tanulói tevékenység kulcsszerepére felhívja a figyelmet, illetve ezek törvényszerűségeit feltárja a pedagógia számára.

Zibolen Endre hozzászólásában a 224. oldalon idézett résszel ért egyet és a 262. oldal szövegét maga is hibásnak tartja.

Szarka József megjegyzését arról, hogy a tanulmány „helyenként voltaképpen csak átfut az érintett kérdéseken”, maga is megszívlelendőnek tartja. Egyetért a karmester nélküli zenekar hasonlat „ántító” jellegével abban a tekintetben, hogy ezt a hasonlatot a pedagógiai tevékenységre általában nem lehet jellemzőnek tartani. Ugyanakkor azonban hangsúlyozza, hogy a pedagógus munkája csak abban az esetben eredményes, ha a tanulók későbbi munkájának sikeres elvégzése már nincs az ő személyes jelenlétéhez kötve. Helyesnek tartja továbbá azt a megjegyzést is, hogy a gondolkodási műveletek bemutatását vagy el kellett volna hagyni vagy jobban beágyazni a tanulmány egészébe.

Végül egyetért Kiss Árpáddal abban, hogy a pszichológia alkalmazása a pedagógia területén mindig alá van vetve a nevelés céljának. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez az alávétel a problémák bemutatásában szükségszerűleg azzal jár együtt, hogy a pedagógiai pszichológiának mechanikusan a pedagógia felosztását, a pedagógia kategóriarendszerét kell követnie.

Megjegyzés: A történeti hűség érdekében Lénárd megjegyzi, hogy a Zibolen Endre hozzászólásában említett Köznevelés-cikkének eredeti címe a következő volt: „Az általános iskola feladatai és a gyakorlat”. Ezt a címet a Köznevelés szerkesztősége a szerző megkérdése és tudta nélkül változtatta meg és adta „A tanévnyitó utasítás és a tanítási óra” címet.